in natura

SAJF 1986

in
natura

SAJF 1986 Nru.6

IS—SOĊJETA ORNITOLOĠIKA - MOS
P.O. Box 498, Valletta;
IS-SOĊJETA GĦALL-ISTUDJU U
L-ĦARSIEN TAN-NATURA - SSCN
P.O. Box 459, Valletta.

F'DIN IL-ĦARĠA

3 IŻ-ŻANŻARELL TAT—TIKKI — Raymond Galea

5 IS-SIĠAR FIL-BUSKETT — Joe Borġ

10 TAGĦRIF DWAR IL-BUSKETT — Michael Grima

12 FRIEFET U BAĦRIJIET — Joe Cilia

17 L-AGĦSAFAR FIL-BUSKETT — Paul Portelli

BORD EDITORJALI
Editur: Alfred E.Baldacchino
Membri: Saviour Balzan
Victor Falzon
Jessie Grech
Patrick J. Schembri
Typesetting:
Studio Due, Zabbar
Disinn u Artwork:
Alfred E.Baldacchino
Mitbugħ: Pal Press
Ritratt tal-Faċċata:
ŻNUBER Joe Doublet
Ritratt ta' Wara
IX-XAGĦAT TAL-BAĦRIJA TAT-TENGĦUD
Alfred E.Baldacchino

© *BORD EDITORJALI*

IL-BUSKETT — ingawduh mingħajr ma neqirdu

Fl-1932 il-Buskett ġie protett bil-liġi u ma setgħetx issir la kaċċa u lanqas insib. Fl-1980 anke l-ġarr ta' snieter u skrataċ fil-Buskett saru illegali. Illum kulħadd jista' jmur il-Buskett biex igawdi dan l-ambjent naturali bil-ħajja kollha li tgħix fih. U meta mmorru l-Buskett m'għandniex inqaċċtu, neqirdu, naqbdu, noqtlu u nagħmlu l-ħsara. Mhux talli hekk, imma meta nieħdu gost bil-ħlejjaq li jinstabu hemm għandna nħalluhom igħixu ħielsa fl-ambjent naturali tagħhom, biex min imur warajna igawdihom ukoll.

Hi ħasra kbira li bosta kaċċaturi jmorru l-Buskett kontra l-liġi u joqtlu l-agħsafar li jaraw speċjalment tajr tal-priża. Barra minn dawn, lejn il-Buskett jidhru wkoll bosta tfal u anke kbar jonsbu għall-Pitirrossi, ukoll kontra l-liġi. Dawn ma jkunux qed iħallu lil ħaddieħor igawdi l-agħsafar fil-Buskett. Kulħadd għandu jgħin biex il-Buskett jiġi mħares aħjar u biex ħadd ma jkun jista' jkompli jeqred l-agħsafar kontra l-liġi, u jaqbad żrinġijiet, imrieżep u friefet, u jqaċċat siġar u fjuri... Il-Buskett hu ta' kullħadd u kulħadd għandu dritt igawdih mingħajr ma jeqred.

F'din il-ħarġa ta' IN-NATURA — li qabel kien l-GHASFUR U L-AMBJENT NATURALI — ser nagħtu ħarsa aktar mill-viċin lejn dan il-ġmiel naturali li wieħed isib fil-Buskett.

L-Editur

Professional Photographic Services Ltd.

133 Old Bakery Street, Valletta Tel. 222931

We specialise in:

•PRINTING OF AMATEUR FILM

•DEVELOPING OF E6 PROCESS (Slides)

•ENLARGEMENTS CROPPED & SHADED
To your requirements

•SLIDES DUPLICATING

•CIBACHROME PRINTS –
PRINTS DIRECT FROM SLIDES

AEB

Travel the elegant way

The special occasion specialists. That's how many people see us. And we like knowing that our efforts to add that touch of class to these special occasions is being acknowledged.

John's Garage Ltd., caters in a large way for all important functions. Anything in fact, from an executive business occasion to a State occasion, a wedding or even a funeral. Our special occasion chauffeur driven fleet of cars include Rolls Royce, a Cadillac, a Princess, and a whole array of impressive Mercedes. All very obviously looked after with care.

John's Garage

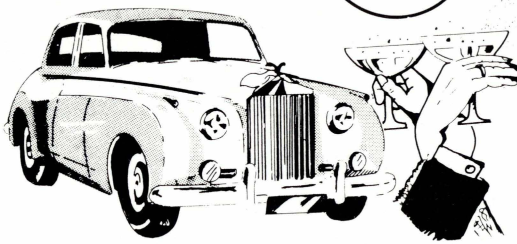

ROLLS ROYCE

europcar

In the past 27 years, we have been of service to all kinds of visitors to the Island; conference delegates, foreign diplomats and, naturally, the tourist in general.

Our car rental fleet is planned to suit all tastes; from the humble mini to the elegant Mercedes. Airport transfers in private limousine, minibus or coach are an everyday thing for us.

We are proud of the close association with Europcar, a prestigious name in the car rental world. The Europcar professional service is known all over the world for the treatment meted out to its clients. This is assured through the sterling service of John's Garage Ltd., which also operates a hospitality counter at Luqa Airport Arrivals Lounge for Europcar.

Air Conditioned Cars

JOHN'S GARAGE – *everything you require in car hire.*

38 Villambrosa Str., Hamrun. Tel. 228745, 605038

Iż-Żanżarell Tat-Tikki

Raymond Galea

Saviour Balzan

Iż-Żanżarell tat-Tikki *(Spotted Flycatcher)* hu wieħed minn ħames speċi ta' żanżarelli li jżuru l-Gżejjer Maltin u forsi l-aktar wieħed komuni fosthom. L-erba' speċi l-oħra huma: iż-Żanzarell tal-Kullar (*Collared Flycatcher*), iż-Żanżarell tal-Lvant (*Semi-Collared Flycatcher*) iż-Żanżarell Iswed (*Pied Flycatcher*) u ż-Żanżarell ta' Sidru Aħmar (*Red-breasted Flycatcher*).

Iż-Zanżarell tat-Tikki hu għasfur kważi daqs l-Għammiel tal-Bejt, għalkemm iktar mislut. Hu griż kannella minn fuq u bajdani minn taħt. Mill-qrib jidhru tikek skuri fuq ir-ras u strixxi rqaq fuq is-sider. Saqajh u munqaru huma suwed. Ir-raġel u l-mara huma ta' l-istess lewn u ma jintgħarfux minn xulxin. L-għajta normali taż-Żanżarell tat-Tikki hi **tżii** filwaqt li meta jersaq xi periklu jgħajjat **twii-tak-tak**.

Dan iż-Żanżarell, bħal kwazi ż-żanżarelli l-oħra kollha jħobb joqgħod fuq xi quċċata ta' xi siġra jew fit-tarf ta' xi fergħa, għassa għal xi dubbiena, nemusa jew insett ieħor li jkun qiegħed jittajjar viċin. B'ħeffa kbira dan itir għal fuq l-insett, jaqbdu u jerġa' lura fuq l-istess fergħa. Dan jista jdum żmien twil tiela' u nieżel jaqbad l-insetti minn fuq l-istess fergħa jew zokk.

Iż-Żanżarell tat-Tikki hu komuni fil-pajjiżi kollha ta' l-Ewropa, fejn insibuħ ibejjet ukoll. Fil-Gżejjer tagħna hu komuni fil-passa tar-rebbiegħa meta jidher minn nofs April sal-bidu ta' Ġunju. Fil-ħarifa jidher f'numri iżgħar minn nofs Awissu sal-bidu ta' Novembru, għalkemm f'xi maltempata jista' jiġi f'numri akbar. Xi par jew tnejn jibqgħu magħna fis-sajf biex ibejtu. Billi dan l-għasfur iħobb joqgħod f'postijiet bis-siġar, bla dubju ta' xejn li l-aktar post favorit tiegħu fil-Gżejjer Maltin hu l-Buskett. Il-Buskett joffri ambjent tajjeb għal dan l-għasfur biex ibejjet u jrabbi l-frieħ tiegħu.

Iż-Żanzarell tat-Tikki nstab ibejjet għall-ewwel darba f'Ġunju ta' l-1971, meta par bi tliet ifrieħ għadhom kif taru kienu preżenti fil-Buskett. Nistgħu ngħidu li minn dakinhar 'l hawn bejjet ta' kull sena.

Is-siġar taż-Żnuber u dawk taċ-Ċipress huma l-aktar imfittxija minn dan l-għasfur biex jibni l-bejta tiegħu. Fil-Buskett mhix problema kbira li jsib minn dawn is-siġar. Il-bejta jħobb jibnija l-aktar fit-tarf ta' xi fergħa qalb il-weraq taċ—Ċipress. Din x'aktarx ma tkunx tintlaħaq mill-art u diffiċli li taraha għax tkun moħbija sewwa.

Iż-Żanżarell tat-Tikki jibda jaħseb biex jibni l-bejta tiegħu għall-aħħar ta' Mejju. Din jibniha minn ħuxlief u ħaxix niexef li jsib taħt is-siġar. Fil-

Buskett iħobb juża l-aktar il-weraq niexfa tas-siġra taż-Żnuber. Il-bejta tkun xi ftit ċatta u minn ġewwa l-qaleb ma tantx ikun fond. Kemm il-mara kif ukoll ir-raġel jieħdu ħsieb biex jibnu l-bejta.

Il-mara tbid minn tnejn sa ħames bajdiet. Il-kulur tal-bajd ivarja xi ftit minn bejta għall-oħra. Jista' jkun ikħal ċar jew fl-aħdar jew abjad maħmuġ, imma ta' spiss dawn ikollhom ħafna tikek oranġjo fil-kannella. Ġeneralment il-mara biss tieħu ħsieb biex issaħħanhom għal madwar erbatax-il ġurnata, filwaqt li r-raġel joqgħod għassa fit-territorju tagħhom.

Għall-ewwel żmien wara li jfaqqsu, il-mara żżoq il-frieħ b'xi insetti żgħar li r-raġel iġibilha, filwaqt li hi tibqa' fuq il-bejta ssaħħanhom. Meta jikbru xi ftit hi wkoll tmur iġġbilhom l-ikel. Dawn il-frieħ idumu tlettax-il ġurnata fil-bejta qabel jippruvaw jagħmlu l-ewwel titjira tagħhom. Għall-ewwel dawn ma jkunux jafu jtiru sewwa. Il-ġenituri tagħhom idumu jieħdu ħsiebhom u jżoqquhom għal xi għoxrin ġurnata oħra wara li jittajru. Meta jikbru sewwa l-frieħ ikunu jixbħu l-ġenituri, għalkemm ikunu aktar kanella minn fuq u jkollhom ferm aktar tikek. Iż-Żanżarell tat-Tikki jbid darbtejn fi staġun wieħed u l-biċċa l-kbira jerġa juża l-istess bejta ta' l-ewwel darba.

Kif rajna l-Buskett għandu parti mportanti għal xi agħsafar tas-siġar li jistgħu u jkunu jridu jbejtu fi gżiritna. Barra ż-Żanżarell tat-Tikki, ta' kull sena jippruvaw ibejtu xi pari tal-Gamiem (*Turtle Doves*), Sponsuni (*Chaffinches*) u Apparelli (*Serins*); iżda minħabba dawk li ma jirrispettawx in-natura dawn l-agħsafar ma jirnexxilhomx ibejtu għax jinqabdu jew jinqatlu u dan meta l-Buskett hu post imħares bil-liġi, fejn ħadd ma jista' jaqbad u jew joqtol agħsafar.

Meta l-agħsafar jingħataw iċ-ċans, jirnexxilhom ibejtu fil-Gżejjer Maltin, bħalma rrnexxielu ż-Żanżarell tat-Tikki.

Raymond Galea

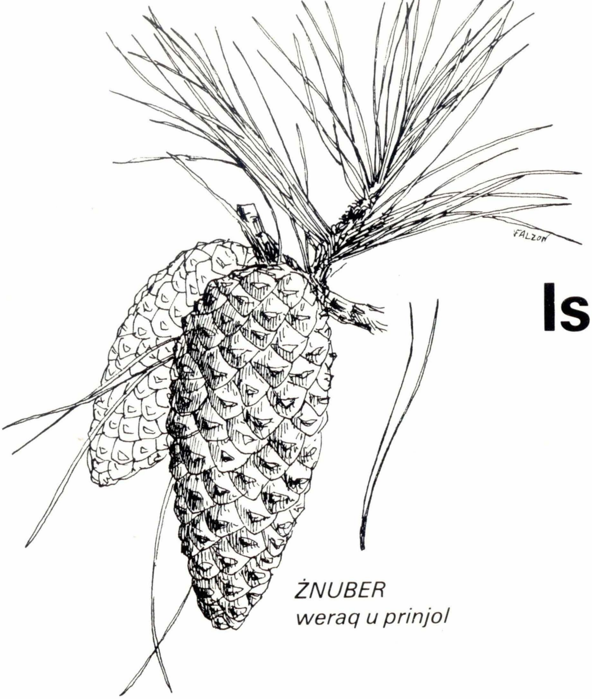

ŻNUBER
weraq u prinjol

Is-Siġar fil-Buskett

Joe Borġ

Kif tersaq viċin il-Buskett, l-eqdem masġar f'Malta, tilmaħ il-Kastell ta' Verdala fil-quċċata, imdawwar bil-ħdura tas-siġar. Bosta minn dawn is-siġar iħaddru huma taż-Żnuber (*Aleppo Pine*). Darba din is-siġra kienet tgħix fis-selvaġġ mal-pajjiżi tal-Mediterran, anke f'pajjiżna. Illum dawk is-siġar taż-Żnuber li jikbru fis-selvaġġ huma verament ftit. Bosta minnhom ġew inħawla mill-bniedem. F'xi nħawi bħal fil-Buskett jikbru weħidhom. Dan jiġri wara li ż-żerriegħa li tkun imxerrda mir-riħ taqa' fl-art, tinbet f'xitla li tikber f'siġra. Dan il-metodu ta' tixrid ta' żerriegħa jissejjaħ naturalizzazzjoni.

Iż-Żnuber għandu l-weraq qishom labar. Dawn jifilħu għar-riħ u għan-nixfa. Mill-banda l-oħra din is-siġra ma tħobbx ir-raxx tal-baħar jew ilma salmastru. Din is-siġra ma tfarfarx il-weraq tagħha fix-xitwa u tibqa' tħaddar is-sena kollha. Iż-żerriegħa ta' din is-siġra issir qisha ċippitatu kbir li jsibuħ bħala prinjol. Fil-Buskett wieħed jista' jara bosta minn dawn il-prinjoli kemm fuq is-siġar kif ukoll niexfa fl-art taħthom.

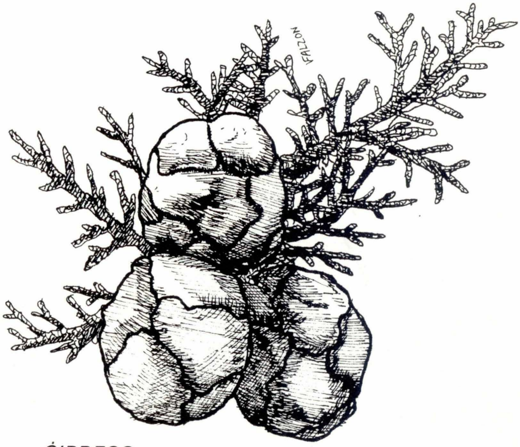

ĊIPRESS
weraq u frott

Siġar oħra li jolqtu l-għajn f'xifer it-triq kif tidħol fil-Buskett huma is-siġar twal twal, li nsibuhom bħala s-siġar taċ-ċimiterju, għax jinstabu jikbru f'kull ċimiterju. Dawn huma s-siġar taċ-Ċipress (*Cypress*); siġar twal, wiesgħa minn isfel, jirqaqu u jispiċċaw f'ponta. Il-weraq ta' din is-siġra huma wkoll irqaq. Iż-żerriegħa tagħhom tkun ġo blalen żgħar li għall-ewwel ikunu ħodor u mbagħad isiru kannella, meta jinfetħu u jfarfru ż-żerriegħa żgħira mar-riħ.

Fil-Buskett fil-kenn tal-wied hemm għadd kbir ta' siġar tal-frott. Fost dawn insibu siġar taċ-ċitru — jiġifieri tal-Larinġ, Lumi u Mandolin, — u siġar tal-frott irqiq — Ħawħ, Għajnbaqar, Tuffieħ. Lanġas u Bambinell. Dawk tal-frott irqiq kollha jwaqqgħu l-weraq fix-xitwa. Ma' dawn is-siġar tal-frott insibu wkoll siġar twal b'weraq ħoxnin — in-Naspli — l-ewwel frotta tar-rebbiegħa. F'xi egħlieqi taħt il-Kastell ta' Verdala hemm ukoll xi Dwieli (*Vines*).

Matul in-nixxiegħa ta' l-ilma fil-wied, jikbru siġar għoljin, biz-zokk bajdani u b'weraq li għandhom forma daqsxejn wiesgħa. Dawn huma s-siġar tal-Luq (*Poplar*). Dawn is-siġar iwaqqgħu l-weraq fil-ħarifa, iżda meta joħorgu fir-rebbiegħa fihom dehra sabiħa mhux biss miċ-ċaqliq tagħhom, iżda anke għax il-kulur tal-weraq minn fuq hu aħdar skur waqt li minn taħt huma bojod.

Jikbru ma' dawn is-siġar hemm siġar għoljin oħra, li wkoll jinżgħu l-weraq fix-xitwa. Iżda l-weraq ta' dawn

LUQ
werqa u dehra fix-xitwa

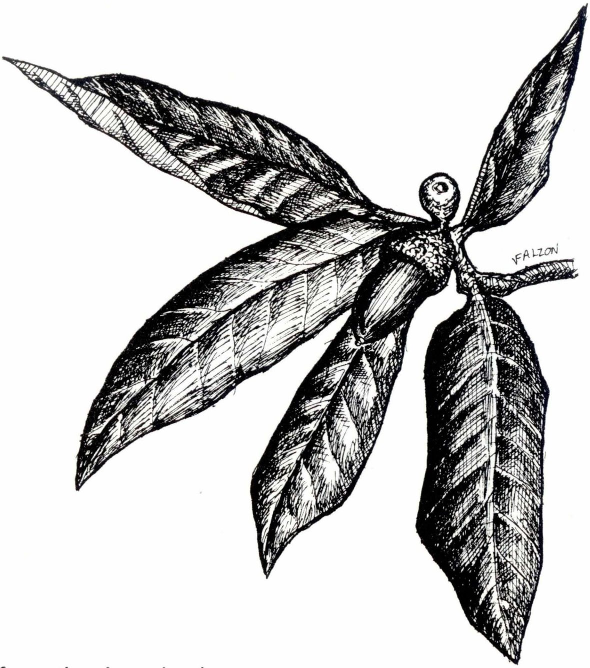

BALLUT
weraq u frott

is-siġar huma differenti minn dawk tal-Luq. Dawn is-siġar huma tal-ġewż tal-Pekan (*Pecan Nuts*). Għandhom il-weraq tagħhom aħdar ċar, żgħir u kemmxejn bil-pizzi. Fil-bidu tax-xitwa jkollhom il-ġewż.

Is-siġra taż-Żebbuġ (*Olive*) ma tonqosx li ssib postha anke fil-Buskett. Din hi siġra li tgħix għal bosta snin, u għandha njam iebes. Kull ħarifa, taghtina l-frott — żebbuġ żgħir għaż-żejt u dak kbir għall-ikel.

F' bosta nħawi fil-Buskett tikber ukoll is-siġra tal-ġandar, il-Balluta (*Evergreen Oak*). Din malajr tintgħaraf mill-ġandar li tagħmel f'għamla ta' żebbuġa mqabbda ma' qisha pipa żgħira.

Tixbaħ ħafna lil din is-siġra tal-ġandar hemm siġra oħra li tikber fil-Buskett. Din għandha l-weraq akbar, kif ukoll hu l-ġandar li jkollha. Barra minn hekk din is-siġra tal-Ballut Ingliża (*Common Oak*) tfarfar il-weraq fix-xitwa.

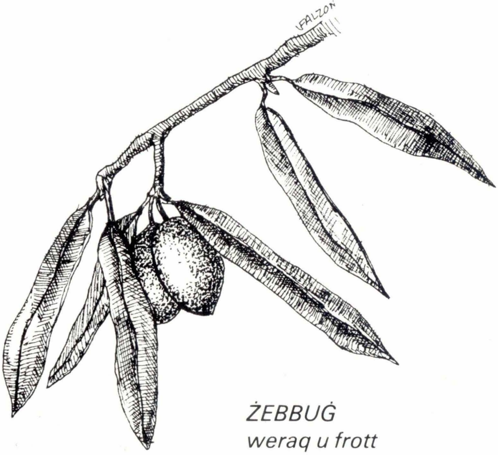

ŻEBBUĠ
weraq u frott

FRAXXNU
weraq u fjuri

Waħda mill ftit siġar xjuħ li tinstab fil-Buskett hi dik tal-Fraxxnu (*Narrow leaved Ash*). Ftit minn dawn is-siġar jinstabu f'qiegħ il-wied. Dawn huma siġar b'zokk oħxon ħafna u bi fjuri donnhom imsielet twal li joħorgu fir-rebbiegħa qabel il-weraq.

Jikbru ferm iktar twal mis-siġar l-oħra kollha fil-Buskett wieħed ma jistax ma jinnotax is-siġar ta' l-Awrikarja (*Norfolk Island Pine*). Dawn is-siġar jitilgħu dritti dritti u jonfoħ kemm jonfoħ ir-riħ xorta jibqgħu dritti. L-Awrikarja ftit jagħmlu żerriegħa u għalhekk ma tantx huma komuni.

Fil-ġnub tal-wied, qabel ma titlaq il-Buskett jikbru s-siġar baxxi tad-Deru (*Lentisk*). Dawn għandhom il-weraq irqiq, frieghi iniggżu u b'saħħithom u jikbru fil-pajjiżi tal-Mediterran. Iż-żerriegħa ħamranija tagħhom, li tidher bejn Jannar u April, tagħmel lil dawn is-siġar attrajenti ħafna.

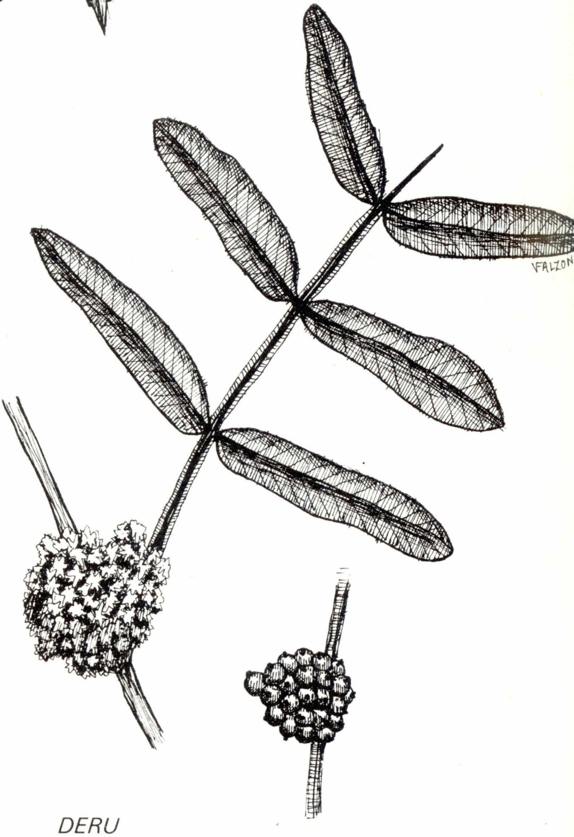

DERU
frott, fjura u weraq

Xi siġra tal-Ħarrub (*Carob*) ma tonqosx f'dawn l-inħawi. Fil-Buskett tikber wkoll is-siġra tat-Tamal (*Date Palm*) li għandha z-zokk tagħha irqaq minn dak ta' palm ieħor li jixbaħha. Il-Palma tal-Ġumar Safrani (*Dwarf Palm*) li hi l-Palma baxxa tal-Mediterran ukoll tinstab tikber fil-Buskett.

Dawn is-siġar kollha jagħtu l-kontribut tagħhom biex jagħmlu l-masġar fil-Buskett varjat u nteressanti. Dan l-ambjent, li ħa bosta snin biex isir dak li hu llum, jeħtieg li nħarsuh kontra kull vandaliżmu u qerda oħra ta' ħlejjaq li jgħixu fih. Jekk ma nħarsuhx sewwa, nistgħu faċilment nitilfuh fi ftit ġranet. ●

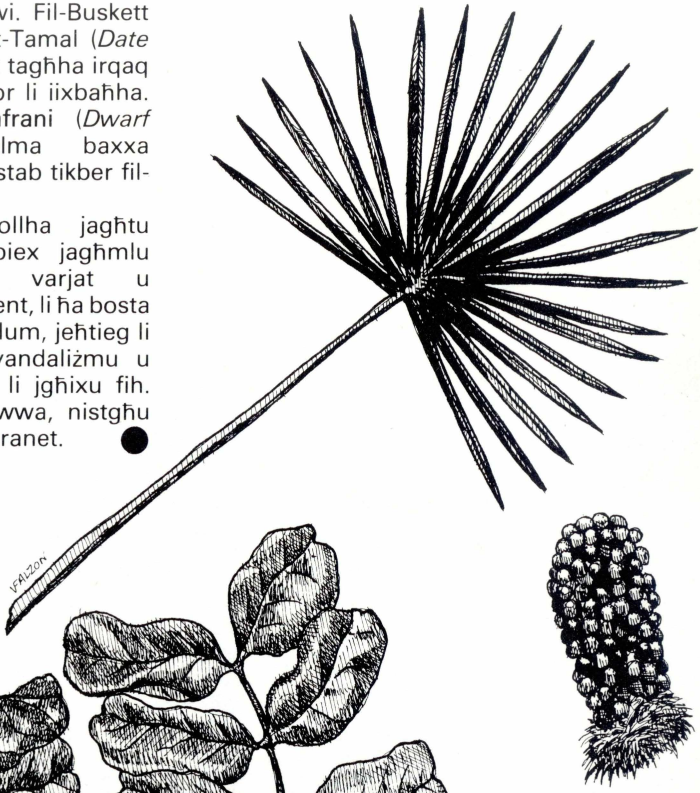

PALM TAL-ĠUMAR
weraq u frott

ĦARRUB
frott, fjuri raġel, ♂
fjuri mara ♀
u weraq

TAGĦRIF DWAR IL-BUSKETT

Michael Grima

Alfred E. Baldacchino

Kuċċarda

Edwin Lanfranco

Fjurduliż taż-Żerriegħa Ħamra

Alfred E. Baldacchino

Farfett taż-Żiju

Alfred E Baldacchino

Gremxula

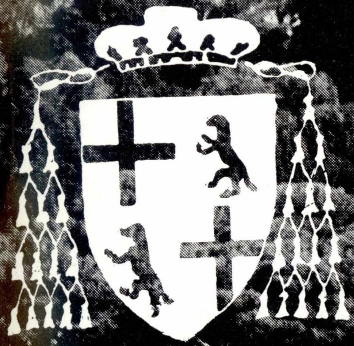

Verdalle (1581- 1595)

Alfred E. Baldacchino

Luq

● Il-Granmastru La Vallette (1557-1568) bena loġġa f'nofs il-Buskett biex jistkenn waqt il-kaċċa. Dak iż-żmien dan kien jintuża bħala post tal-mistrieħ. Din il-loġġa għadha tintuża bħala dar privata.

● Fl-1586 il-Granmastru Verdalle (1581-1595) qabbad lill-Perit Ġlormu Cassar biex jagħmel pjanta tal-Kastell. Il-bini beda mill-ewwel.

● Kien il-Granmastru Lascaris (1636-1657) li mela l-wied tal-Buskett bis-siġar. Bena vaski u tefa' hut ta' l-ilma ħelu. Importa agħsafar ta' l-ilma u sigar tal-frott mill-Ewropa. Hawwel siġar tal-ballut u kien irabbi ċriev u agħsafar biex jikkaċċa mal-mistiednin tiegħu. Dik il-grotta li hemm ħdejn it-tinda, nbniet f'dak iż-żmien.

● Fl-1799 il-Palazz ta' Verdalle ntuża bħala ħabs għall-priġunieri tal-gwerra Franċiżi.

● Sa l-1803 il-Palazz Verdala kien mitluq u beda jitfarrak. Bejn l-1851 u l-1858 il-Gvernatur Sir William Reid beda jirranġah u bidlu f'post ta' villeġġatura għalih.

● Bejn l-1858 u l-1864 il-Gvernatur Sir Gaspard le Merchant kompla x-xogħol tar-restawr.

● Fl-1878 Il-Gvernatur Sir Arthur Burton bena l-ħajt madwar il-Buskett biex ikun aktar privat.

● Fl-1888 hu miktub li s-siġar tal-Ballut u taċ-Ċedru li kien ħawwel Lascaris spiċċaw jew bi traskuraġni jew għall-ħatab jew inkella biex jitkabbru s-siġar taċ-ċitru.

● Fl-1930 il-Gvern introduċa l-irdieden tar-riħ għall-ilma u b'hekk ħafna nix-xigħat nixfu.

● Fl-1932 il-Buskett ġie ddikjarat santwarju ta' l-agħsafar u kaċċa u nsib ma baqgħux permessi hemm ġew.

● Fl-1980 il-ġarr ta' snieter, trabokki, skrataċ u xbieki għall-qbid u l-qerda ta' l-agħsafar ukoll ġew dikjarati llegali.

A Portelli

FRIEFET U BAĦRIJIET

Joe Cilia

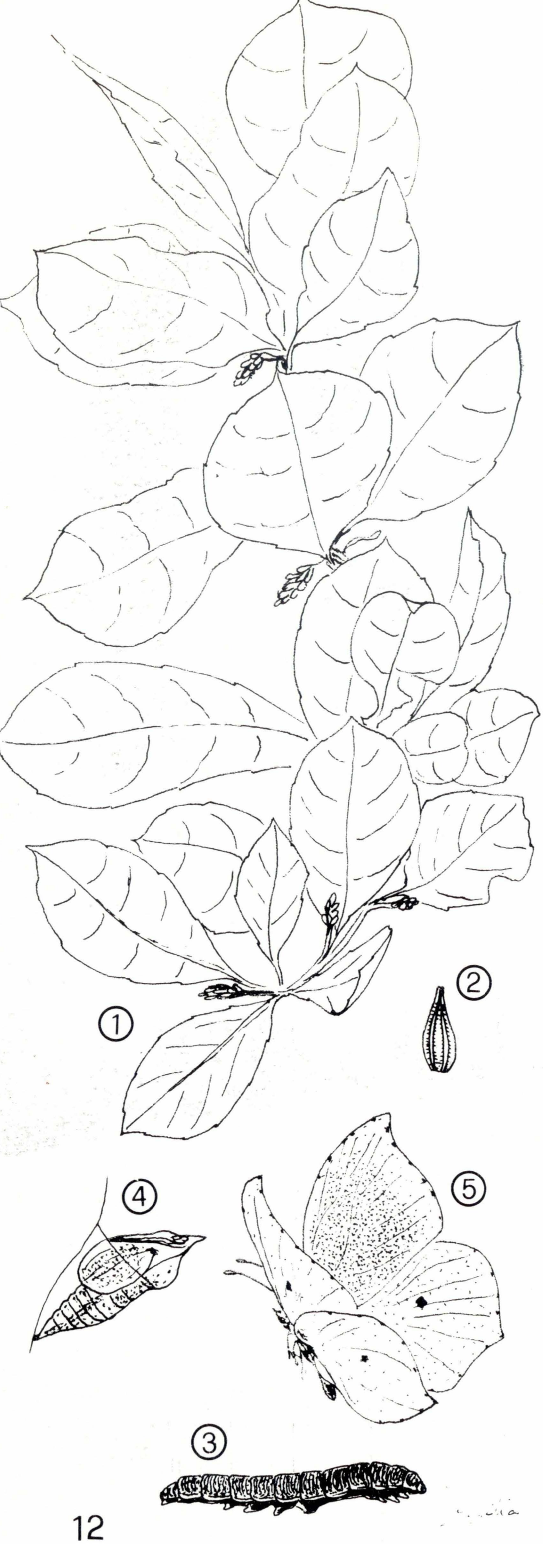

Fost il-ħafna ħlejjaq li niltaqgħu magħhom fil-Buskett, insibu tipi ta' friefet differenti li jittajru f'dan l-ambjent. B'daqsxejn attenzjoni nistgħu niltaqgħu wkoll mal-baħrijiet, li jkunu reqdin matul il-ġurnata, u nistgħu nsibu wkoll xi xagħat (*dud*) jew fosdqa ta' dawn id-diversi friefet u baħrijiet. Il-Buskett joffri ambjent tista' tgħid uniku fejn insibu daqstant siġar u vegetazzjoni s-sena kollha u għalhekk xi speċi ta' friefet u baħrijiet, kif ukoll ħlejjaq oħra, huma aktar komuni f'dan il-post.

Wieħed mill-isbaħ friefet tal-Gżejjer tagħna bla dubju ta' xejn hu l-FARFETT TAŻ-Żiju (*Mediterranean Brimstone*). Il-mara u r-raġel ta' dan il-farfett għandhom kuluri differenti. Filwaqt li l-mara hi ta' lewn isfar ħadrani ċar, ir-raġel hu isfar b'dabra kbira kulur il-larinġ fuq il-ġwienaħ ta' quddiem. Dan il-farfett narawh jittajjar għall-bidu tar-rebbiegħa. Ir-raġel jidher jittajjar aktar spiss minħabba li l-friefett nisa jżommu 'l fuq fil-quċċata tas-siġar u jinżlu 'l isfel hekk kif il-jum jisħon sewwa. Il-mara tbid il-bajd bajdani fuq iż-żiju (*Buckthorn*) bejn Marzu u Ġunju. Dawn ifaqqsu wara xi għaxart ijiem. Ix-xagħat jew dudu hu ħadrani u jiekol mill-weraq taż-żiju.

1 - Weraq taż-Żiju
2 - Il-bajd tal-Farfett taż-Żiju
3 - Ix-xagħat
4 - Il-fosdqa
5 - Il-farfett raġel

Meta jikber biżżejjed jagħmel fosdqa ħadra moħbija qalb il-weraq u z-zkuk. Il-farfett joħroġ mill-fosdqa wara xi ħmistax-il jum.

Jittajjar fuq il-ward tal-għollieq (*Brambles*) jew tal-liedna (*Ivy*) żgur li nsibu farfett żgħir ikħal. Dan il-farfett ġie osservat għall-ewwel darba fil-Gżejjer tagħna fl-1961 u nsejħulu FARFETT TAL-LIEDNA jew tal-GĦOLLIEQ (*Holly Blue*). Anke fil-każ ta' dan il-farfett, il-mara u r-raġel jintgħarfu minn xulxin permezz ta' kuluri differenti fuq il-ġwienaħ. Filwaqt li r-raġel hu ta' lewn ikħal ileqq, minn fuq u lewn il-fidda bajdani b'tikek suwed minn taħt, il-mara hi simili iżda għandha faxxa sewdinija fit-truf tal-ġwienaħ. Dan il-farfett ibid il-bajd tiegħu fuq il-blanzuni tal-liedna, tal-għollieq jew tat-tuffieħ (*Apple*). Wara ftit ġranet dan il-bajd isir kemmxejn kaħlani. Ix-xagħat jiekol il-petali ta' dawn il-blanzuni u jinħeba ġewwa fihom. Il-farfett jittajjar minn Marzu sa Settembru jew Ottubru u matul dan iż-żmien ibid xi darbtejn jew tliet darbiet.

Ta' min isemmi li fil-Buskett insibu tip ta' farfett li naqas sewwa fil-Gżejjer tagħna. Dan ma jfissirx li ma niltaqgħux miegħu f'inħawi oħra ta' Malta, imma dan jinsab fi ftit postijiet biss, inkluż il-Buskett. Dan il-farfett nistgħu nsejħulu l-FARFETT TAS-SELQ (*Small Copper*) għaliex il-pjanta favorita tiegħu biex ibid fuqha hi dik tas-selq (*Dock*). Dan il-farfett hu l-ewwel li jidher jittajjar fis-sena, xi minn daqqiet jidher ukoll fi ġranet xemxin ta' Jannar. Il-ġwienaħ tiegħu huma ta' lewn ir-ram illustrat, b'tikek suwed u burdura kannella. Hu jbid minn darbtejn sa tliet darbiet fis-sena. Il-bajd jitpoġġa waħda waħda fuq il-pjanta tas-selq. Din hi pjanta li tħobb l-umdità u ħafna drabi tinsab f'qiegħ

1-Weraq ta' l-Għollieq
2-Il-bajd li tbid il-baħrija *Vapourer*
3-Ix-xagħat tal-*Vapourer*
4-Il-fosdqa
5-Il-farfett raġel ♂ u mara ♀

xi wied minn fejn jgħaddi l-ilma. Ix-xagħat hu ta' lewn aħdar b'rigi ħomor fuq daharu u matul ġenbejh. Il-fosqda titwaħħal mal-weraq b'ħarira madwarha.

Il-baħrijiet jixbħu ħafna lill-friefet, bid-differenza li dawn jittajru ġeneralment bil-lejl. Iżda hemm waħda minn dawn li tidher matul il-ġurnata tittajjar bil-ħeffa fuq il--fjuri, speċjalment dawk tal-lantana (*Shrub Verbena*), tixrob l-ilma ħelu b'ilsien twil waqt li tittajjar wieqfa: hi dik imsejħa l-ĦABBARA jew BAĦRIJA TAL-ĦARXAJJA (*Humming Bird Hawk Moth*). Din .nistgħu narawha s-sena kollha u hi komuni mhux ħazin. Hi għandha l-ġwienaħ ta' quddiem ġriżi jew kanella u ta' wara lewn il-larinġ. Ġisimha hu miksi bis-suf. Il-Baħrija tal-Ħarxajja tbid fuq il-ħarxajja (*Cleavers*). Ix-xagħat ikun aħdar jew kanella. Il-fosdqa tinstab taħt il-weraq fuq il-ħamrija u l-baħrija toħrog tittajjar wara xi xahar.

Żewġ baħrijiet oħra ta' l-istess familja, li nistgħu niltaqgħu magħhom taħt xi lampa fil-Buskett huma l-BAĦRIJA TA' RAS IL-MEWT (*Death's Head Hawk Moth*) u l-BAĦRIJA TAT-TENGĦUD (*Spurge Hawk Moth*). Ta' l-ewwel hi l-akbar baħrija li tgħix fil-Gżejjer tagħna. Ix-xagħat tagħha hu kbir sewwa, ta' lewn isfar b'ħafna tikek suwed, b'seba' rigi mxengla vjola ma' kull ġenb u qarn imgħawweg fuq wara. Dan jista' jkun ta' kulur kannella skur ukoll b'marka bajda wara rasu.

Il-Baħrija ta' Ras il-Mewt tbid il-bajd tagħha fost l-oħrajn fuq il-pjanta tal-patata (*Potatoes*), l-Istraminjum abjad (*Garden Thorn Apple*) u l-ġiżimin (*Jasmine*). Dawn jieħdu xi tletin jum biex jikbru sewwa qabel jagħmlu l-fosdqa taħt il-ħamrija. Nistgħu niltaqgħu mal-Baħrija ta' Ras il-Mewt minn tard f'Mejju sa Awissu u xi kultant anke f'Novembru.

Il-BAĦRIJA TAT-TENGĦUD ukoll kienet aktar komuni xi żmien ilu, iżda minħabba li t-tengħud (*Spurge*) ħafna drabi jikber mal-ġenb tat-toroq fil-kampanja, dawn saru velenużi u ma baqgħux jikbru fil-kwantita li kienu jikbru qabel minħabba t-traffiku li hawn. Ix-xagħat li jiekol minn din il-pjanta hu wieħed mill-isbaħ li għandna: bil-kuluri aħdar, aħmar, iswed, abjad, oranġjo, krema u isfar, kollha mħalltin f'disinn sabiħ. Il-baħrija wkoll hi mill-isbaħ u tittajjar minn April sa' Ottubru. Il-fosdqa ssir fil-ħamrija u l-baħrija toħroġ wara xi seba' jew disa' xhur.

Is-siġar tal-fraxxnu (*Ash*), ballut (*Oak*) u xi oħrajn li jikbru matul il-wied fil-Buskett, ukoll joffru ambjent adattat fejn waħda mill-baħrijiet li għandna jibnu xibka ċkejkna tal-ħarir miksija b'ħafna suf kannella. Ġo dawn wieħed jista' jsib għadd ta' bajd ta' baħrija kurjuża li bl-Ingliż tissejjaħ (*Vapourer*). Ir-raġel ta' din il-baħrija, li jittajjar f'Ġunju u Lulju, għandu l-ġwienaħ kannella b'marki bojod. Min-naħa l-oħra il-mara m·għandiex ġwienaħ u tibqa' fil-fosdqa mkebba fix-xibka tal-ħarir (*Cocoon*). Ir-raġel ifittex lill-mara billi jagħraf ir-riħa li l-mara tħalli fl-arja u anke minn distanzi twal din twassal lir- raġel sa ħdejha biex igħammarha. Wara, li l-mara tbid fil-fosdqa stess, tmut hemm. Il-bajd ifaqqas f'April u x-xagħat, għalkemm żgħir, hu wieħed mill-isbaħ. Hu sufi b'għadd ta' trofof suf qishom pniezel fuq daharu u tnejn aktar twal fit-truf. Ix-xagħat jiekol il-weraq taż-żiju (*Buckthorn*) u tal-għolliq (*Brambles*) u xi kultant ukoll tal-ħawħ (*Peaches*) għajnbaqar (*Plums*) jew tuff i eħ (*Ap-*

1a - Farfett tal-Liedna - mara
1b - Farfett tal-Liedna - raġel
1c - Farfett tal-Liedna - minn taħt
2a - Farfett tas-Selq minn fuq
2b - Farfett tas-Selq minn taħt.
3 - Il-Werqa
4 - Il-Ħabbara jew il-Baħrija tal-Ħarxajja
5 - Baħrija tal-Luq
6 - Baħrija tal-Lanġas
7 - Baħrija ta' Ras il-Mewt.
8 - Baħrija tat-Tengħud.

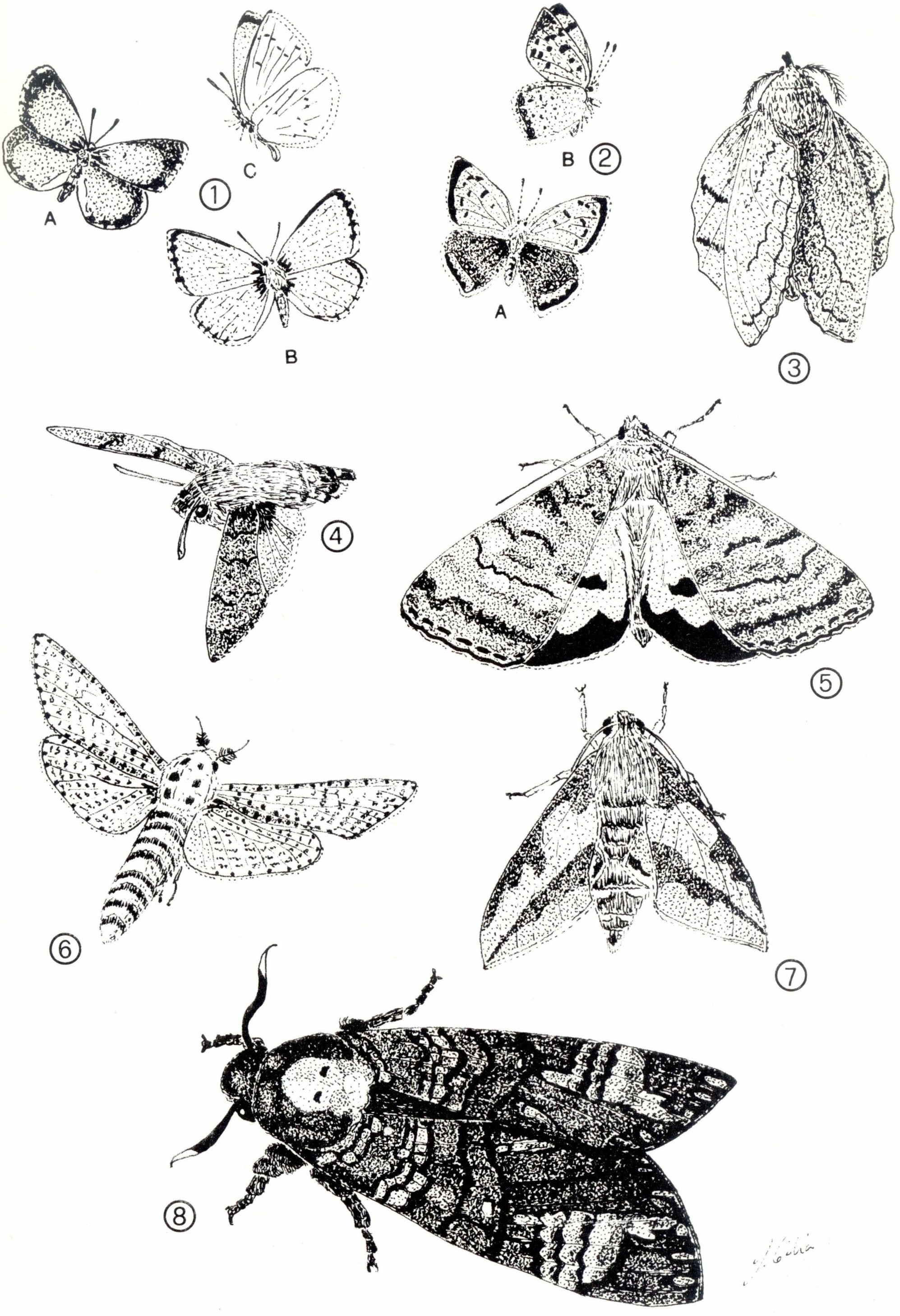

A
C
1
B
B 2
A
3
4
5
6
7
8

ples). Meta jikber biżżejjed jitla' mazzkuk tas-siġar u jagħmel xibka tal-ħarir u suf u jinbidel f'fosdqa.

Ftit huma dawk li jafu b'baħrija li m'hix komuni ħafna u li nsibuha viċin is-siġar tal-luq (*Poplar*). Din il-Baħrija kbira, li nistgħu nsejjħula BAĦRIJA TAL-LUQ (*Red Underwing*) għandha ġwenħajha ta' quddiem lewn griż li waqt li tkun tistrieħ moħbija fuq xi zokk igħattu par oħra ħomor b'marki suwed. Xejn ma hu faċli li tara x-xagħat ta' din il-Baħrija tal-Luq, għax hu ta' lewn iz-zkuk tas-siġar u meta jħoss il-periklu jingħafas aktar maz-zokk u b'hekk jinħeba aktar aħjar. Dan jiekol mill-weraq tal-luq. Il-fosdqa jagħmilha taħt xibka tal-ħarir fix-xquq tal-qoxra taz-zokk tas-siġra jew qalb il-weraq. Il-bajd ifaqqsu għal April jew Mejju meta l-weraq ġodda tal-luq jibdew jinbtu. Ma' l-aħħar ġimgħa ta' Ġunju jagħmel il-fosdqa u xi tletin jum wara toħroġ il-baħrija, li tibda tittajjar sa Settembru.

Il-kwantità ta' liedna li tikber fil-Buskett hi r-raġuni l-għala l-BAĦRIJA TAL-BALLUT (*Oak Eggar*) tinstab biss fil-Buskett u l-inħawi ta' madwar. Din il-Baħrija, għalkemm imsejħa "Tal-Ballut", m'għandha x'taqsam xejn mas-siġar tal-ballut (*Oak*). Il-Baħrija tal-Ballut tbid il-bajd kannella tagħha fuq il-weraq u zkuk tal-liedna u dawn wara xi tnax il-ġurnata jfaqqsu. Ix-xagħat jiekol il-weraq tal-liedna. Ix-xagħat li hu sufi, kannella, jaqa' mill-ewwel fl-art meta jħoss il-periklu, fejn jitkebbeb tond. Huwa jiekol tul ix-xitwa u għar-rebbiegħa jagħmel fosdqa, mkebba ġewwa qoxra iebsa magħmula mill-ħarir u s-suf tiegħu. Il-Baħrija tittajjar bejn Awissu u Settembru. Il-Baħrija tal-Ballut raġel għandu par anteni kbar qishom imxat li jgħinuh biex isib il-mara. B'dawn l-antenni r-raġel jista' jsib il-mara minn mili bogħod meta jaqbad ir-riħa li l-mara tarmi maż-żiffa.

Bidwi darba qalli li fil-Buskett hemm baħrija li huma jsejħulha l-WERQA (*Lappet*). Din il-baħrija hi mill-aktar kurjuża li wieħed jista' jiltaqa' magħha fil-Buskett. Fil-fatt meta tkun tistrieħ bil-ġwienaħ magħluqin din il-baħrija tixbaħ lill-werqa niexfa tal-ballut. Nistgħu niltaqgħu mal-Werqa tittajjar bejn Mejju u Ottubru u matul dan iż-żmien hi tbid darbtejn. Il-mara tbid numru kbir ta' bajd kaħlani fuq l-għajnbaqar (*Plums*) u t-tuffieħ (*Apple*), għalhekk xi kultant tagħmel il-ħsara. Il-bajd ifaqqas wara xi ħmistax-il jum. Ix-xagħat hu ferm diffiċli biex tarah għax ikun qisu biċċa miz-zokk. Meta din tasal biex tagħmel il-fosdqa, din tagħmilha mgeżwra f'ħarir griż skur qalb il-weraq.

Baħrija oħra li wkoll sfortunatment tagħmel il-ħsara lis-siġar tal-frott hi l-BAĦRIJA TAL-LANĠAS (*Leopard Moth*). F'din l-ispeċi, il-mara hi ħafna ikbar mir-raġel u għandha l-ġwienaħ bajdanin kważi trasparenti b'ħafna tikek suwed. Il-bajd safrani tagħha tpoġġihom fix-xquq taz-zkuk tas-siġar tal-frott bħal tan-naspli, lanġas, tuffieħ u rummien. Malli x-xagħat ifaqqas jibda jħaffer fiz-zkuk u l-friegħi u jiekol l-artab taz-zokk u jarmi l-iebes. Ix-xagħat idum ix-xhur fiz-zokk u xi daqqiet idum anki xi sentejn qabel ma jagħmel il-fosdqa fl-istess zokk. Il-baħrija tittajjar minn Mejju sa Awissu.

Għalkemm semmejna għadd ġmielu ta' friefet u baħrijiet li nistgħu niltaqgħu magħhom fil-Buskett hemm għadd kbir mhux ħażin ta' oħrajn li jidhru f'dan il-post. Fl-aħħar mill-aħħar ta' min igħid li jekk aħna mmorru l-Buskett jew xi post ieħor fil-Gżejjer tagħna biex nosservaw dawn il-ħlejjaq m'għandniex għalfejn naqbudhom jew noqtluhom. Jekk hemm bżonn narawhom aktar mill-qrib biex nitgħallmu l-ħajja tagħhom għandna nkunu żguri li aħna kapaċi nżommuhom fi stat tajjeb u mhux inħalluhom imutu b'nuqqas ta' attenzjoni. Osservazzjonijiet u studju li jsiru fl-ambjent naturali huma aktar ta' ġid kemm għalina kif ukoll aktar u aktar għall-ħlejjaq li nkunu qed nistudjaw u napprezzaw. ●

L-Agħsafar fil-Buskett

Paul Portelli

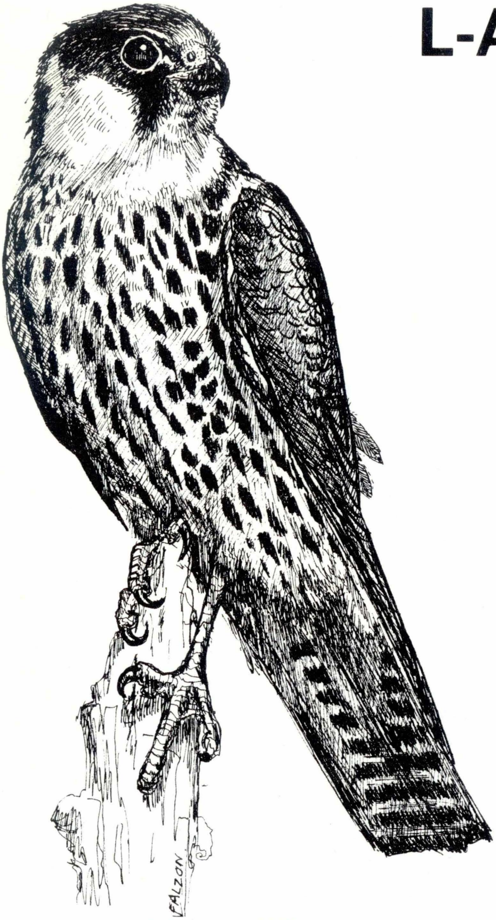

SEQER TAL-ĦANNIEQA

L-agħsafar li jidhru fil-Buskett nistgħu naqsmuhom fi tliet gruppi;
a) dawk li huma residenti, jigifieri dawk li jinsabu fil-Buskett is-sena kollha, fejn anke jbejtu;
b) dawk li jiġu fir-rebbiegħa u jibqgħu biex ibejtu, u
c) dawk li jidhru biss waqt il-passa tar-rebbiegħa u tal-ħarifa u li wħud minnhom iqattgħu x-xitwa kollha fil-Buskett.

AGĦSAFAR RESIDENTI

Fil-Buskett u madwaru jgħixu u jbejtu ta' kull sena sitt speċi ta' agħsafar. Dawn huma l-Bufula Sewda (*Sardinian Warbler*); il-Bufula Ħamra (*Spectacled Warbler*) li dan l-aħħar naqset ħafna; il-Bagħal ta' l-Imrewħa (*Fan-tailed Warbler*); il-Bagħal tal-Għolliq (*Cetti's Warbler*); id-Durrajsa (*Corn Bunting*) u l-Għasfur tal-Bejt (*Spanish Sparrow*). Dawn wieħed jista' jismagħhom u jarahom fil-Buskett is-sena kollha jittajru ħielsa, filwaqt li jimlew dan il-masġar bl-ilwien u l-għana tagħhom.

In-numru kbir ta' siġar ta' speċi differenti li jikbru fil-Buskett jipprovdu ambjent mill-aqwa għall-agħsafar. Fis-siġar kbar l-agħsafar isibu kenn u anke ikel. L-ikel jikkonsisti fi żrieragħ, frott, dud u nsetti li huma mfittxija ħafna mill-agħsafar. Fil-Buskett insibu rqajja' ta' ambjenti differenti li jiġbdu varjeta' ta' agħsafar, kollha jfittxu l-ikel partikolari tagħhom.

AGĦSAFAR LI JIBQGĦU MAGĦNA FIS-SAJF

Żewġ speċi ta' agħsafar li jbejtu fil-Buskett: huma iż-Żanżarell tat-Tikki (*Spotted Flycatcher*) li kważi jbejjet kull sena u l-Kaċċamendula (*Woodchat Shrike*) li qabel kienet tbejjet ta' spiss. Dawn ipassu fir-rebbiegħa, u ftit minnhom jibqgħu hawn u jbejtu għall-ħabta ta' l-aħħar ta' Mejju.

Wara li jtellgħu l-frieħ tagħhom, huma jerġgħu jpassu fil-ħarifa lejn l-Afrika. Fi żmien il-bejta mhix ħaġa rari li tara xi Żanżarell tat-Tikki fuq xi tarf ta' fergħa tiela' u nieżel jaqbad l-insetti. Anke l-Kaċċamendula ġieli tidher fuq xi zokk tgħarrex għall-gremxul jew għal xi nsetti mdaqqsa, bħal per eżempju ġurati.

Ta' kull sena jkun hemm agħsafar oħra li jirppruvaw ibejtu fil-Buskett. F'dan ma jseħħilhomx mhux għax l-ambjent ma hux addattat, iżda għax jisfaw meqruda, maqbuda jew im-naffra milli jagħmlu hekk. Fost dawn l-agħsafar insibu l-Isponsun (*Chaffinch*), l-Apparell (*Serin*), il-Ġojjin (*Linnet*), l-Ispanjulett (*Kestrel*) u anke l-Barbaġann (*Barn Owl*) u xi par Gamiem (*Turtle Dove*).

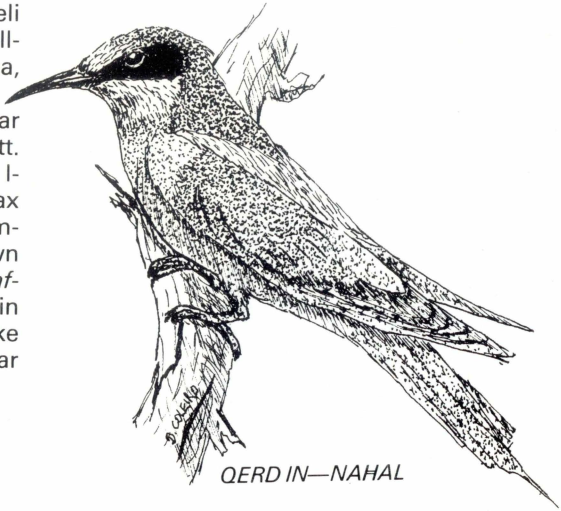

QERD IN—NAĦAL

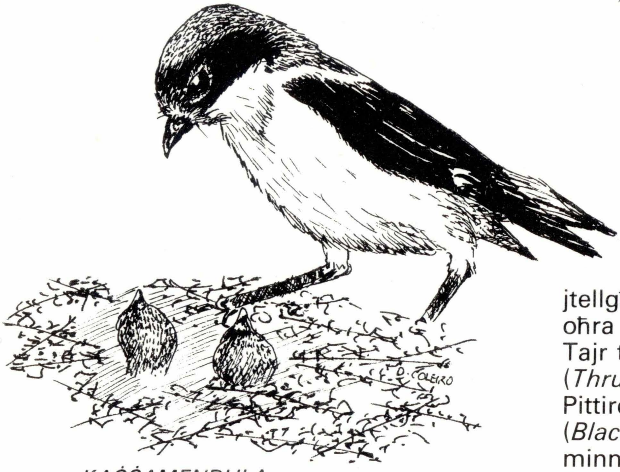

KAĊĊAMENDULA

AGĦSAFAR TAL-PASSA U TAX-XITWA

L-agħsafar tal-passa veru li jagħtu de-hra mill-isbaħ lill-Buskett, kemm fir-rebbiegħa kif ukoll fil-ħarifa. Matul il-passa tar-rebbiegħa jidhru bosta Gamiem, Tajr Isfar (*Golden Oriole*) u Qerd in-Naħal (*Bee-eater*). Dawn bħall-agħsafar l-oħra kollha jkunu sej-rin lejn l-Ewropa biex jibnu l-bejta u jtellgħu l-frieħ tagħhom. Mill-banda l-oħra fil-passa tal-ħarifa jidhru ħafna Tajr tal-Priża (*Birds of Prey*), Mlievez (*Thrushes*), Sturnell (*Starlings*), Pittirossi (*Robins*), Kapineri (*Blackcaps*), u agħsafar oħra. Uħud minn dawn jibqgħu x-xitwa kollha fil-Buskett, biex mad-daħla tar-rebbiegħa jerġgħu jitilgħu lejn l-Ewropa biex ibidu.

Fost dawn insibu lill-Pitirross li jibqa' Malta anke sa Marzu. Wieħed jista' jara dan l-għasfur inaqqi d-dud minn fuq il-weraq jew jgħanni minn qalb is-siġar u jimla l-Buskett bil-għana ħelu tiegħu. Il-Kapinera tidher ukoll tiekol il-frott iswed tal-liedna (*Ivy*) li tiksi bosta ħitan u siġar fil-Buskett. L-għana ta' dan l-għasfur hi tassew sabiħa u l-ġonna tal-Buskett jidwu b'din l-għana minn

CULLMANN

Engineered for professional demands

Available from stock
in 5 different models.

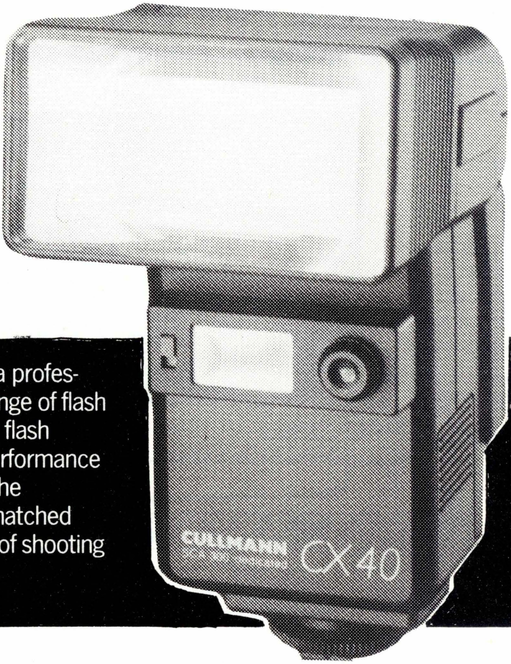

Combined with a power pack and a professional handgrip, the CULLMANN range of flash units offers top-rate and up-to-date flash technology. Thanks to high-level performance and straightforward convenience, the CULLMANN flash system can be matched instantly in a flash to a wide variety of shooting requirements.

SRS SLIEMA RADIO STORE

70a, THE STRAND, SLIEMA. TEL: 334655

AEB

You owe good service to your customers...

and an efficient accounting system to your business.

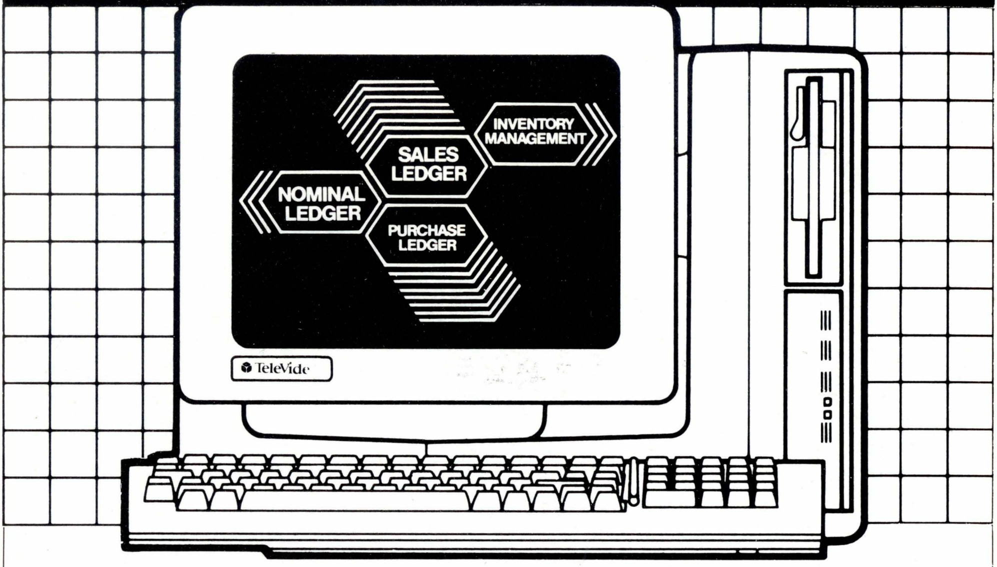

With an integrated accounting system from a renowned software house running on A TELEVIDEO MICROCOMPUTER you will have an efficient accounting system giving you more time and information to help you develop and improve your business.

The software packages are designed to provide the businessman with a comprehensive system so necessary for financial control.

Start developing your business today by calling us on 41361.... we may only help.... if you are willing to help yourself!

PANTA COMPUTER CO.LTD.

Panta House, Birkirkara Road, Msida, Malta. Tel: 41361

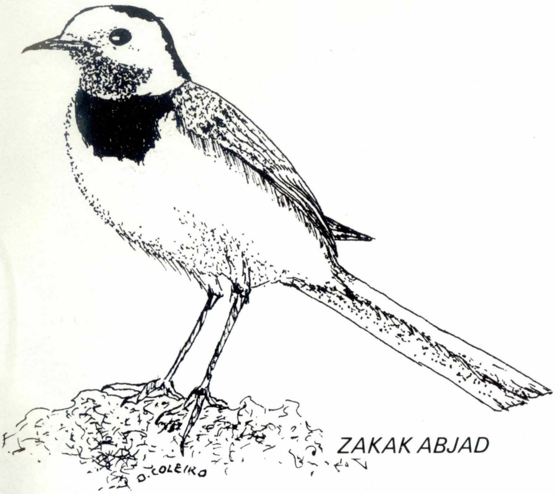

ZAKAK ABJAD

Diċembru sa Marzu. Iz-Zakak Abjad (*White Wagtail*), iz-Zakak tad-Dell (*Grey Wagtail*) u l-Pespus (*Meadow Pipit*), li t-tlieta iqattgħu x-xitwa magħna ukoll jidhru jfittxu d-dud fil-ħamrija. Iżda bla dubju, l-aktar agħsafar li jipprovdu spettaklu fil-Buskett huma t-Tajr tal-Priża li jidhru kull Settembru. F'dan iż-żmien dawn l-agħsafar ikunu qed ipassu mill-Ewropa għall-Afrika. Peress li dawn ma jħobbux jittajru distanzi twal fuq l-ibħra, jfittxu kurrenti ta' arja sħuna li tkun tielgħa 'l fuq u li tgħinhom jogħlew. Fuq dawn il-kurrenti ta' arja sħuna dawn l-agħsafar jissiefħu u jissaqqru fuq il-masġar u jkun fihom ġmiel liema bħalu.

Fost dawn wieħed jista' jara Kuċċard (*Honey Buzzards*), Spanjuletti (*Kestrels*) Bisien (*Peregrine Falcons*), Isqra (*Hawks*), Bugħadam (*Harriers*) u anke xi Arpa (*Osprey*) u xi Sparvier (*Sparrow Hawk*). Mhux l-ewwel darba li jidher ukoll xi Seqer tal-Ħannieqa (*Hobby*) jaqbad xi mazzarell mill-ajru. Anke xi Spanjulett igħarrex għal xi ġurdien fl-art jista' jintlemaħ. Biss mhux it-Tajr tal-Priża kollha jinżlu għall-ikel fil-Buskett. Il-Kuċċard, per eżempju, jinżel fis-siġar taż-Żnuber biex jorqod lejl wieħed, għax dan ma jiekolx waqt li jkun qed ipassi.

Il-Buskett ilu santwarju ta' l-agħsafar sa mill-1932 u minn dan iż-żmien fil-Buskett ma setgħetx issir la kaċċa u lanqas insib. Il-liġijiet ġodda ta' l-1980 għamluha wkoll illegali li wieħed iġorr arma tan-nar, skrataċ u anke trabokki mhux biss fil-Buskett iżda ukoll sa 200 metru mad-dawra tiegħu. L-agħsafar kollha huma protetti fil-Buskett. Iżda sfortunatament bosta minn dawn l-agħsafar protetti jinqatlu u jinqabdu fil-Buskett. Kull sena jsir massakru sħiħ mit-Tajr tal-Priża, Gamiem, Sturnell, Imlievez u agħsafar oħra fis-santwarju tal-Buskett. Barra minn hekk il-qbid illegali tal-Pitirrossi bit-trabokki (illegali wkoll) hi ħaġa komuni fil-Buskett. Kemm ikun sabiħ dan il-post kieku l-agħsafar li jinżlu fih jitħallew jittajru ħielsa u ma jinqatlux illegalment. Kemm ikun sabiħ kieku kulħadd ikun jista' jżur u jgawdi l-ġmiel tan-natura fost l-għana u l-lwien ta' l-agħsafar fil-Buskett. Kemm ikunu aktar l-agħsafar li jbejtu l-Buskett u jimlew pajjiżna bil-frieħ tagħhhom. Għalhekk hemm bżonn li l-Buskett jiġi mħares aħjar biex kulħadd ikun jista' jgawdi l-agħsafar u l-ħlejjaq l-oħra kollha.

STURNELL